

VAQIF ABBASOV

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Həqiqi üzvü,
AMEA-nın akademik Y.Məmmədaliyev adına
Neft-Kimya Prosesləri İnstitutunun direktoru*

KİMYAÇI ALİM - LİRİK ŞAİR

HAFİZ ƏLİMƏRDANLI - 70

Kimya elmləri doktoru, professor, AMEA-nın müxbir üzvü Hafiz Mütəllim oğlu Əlimərdanov neft-kimya sintezi sahəsində tanınmış alimlərdən biridir. Çoxsaylı elmi məqalələrin, elmi ixtiraların, kitabların müəllifi olan alim, həm də poeziya vurğudur. Onun yazdığı şeir nümunələri toplanaraq iki kitabda işıq üzü görmüşdür.

Vətənimizin qədim guşələrindən biri olan İsmayilli rayonunun Lahıc qəsəbəsində dünyaya göz açan alim ilk təhsilini Bakıda almış, orta məktəbi 1966-cı ildə qızıl medalla başa vuraraq Bakı Dövlət Universitetinin (o zaman Azərbaycan Dövlət Universiteti) kimya fakültəsinə daxil olmuşdur. Bu ali təhsil müəssisəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirən gənc mütəxəssis Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Neft-Kimya Prosesləri İnstitutunda aspiranturaya daxil olmuş və görkəmli alim, akademik Soltan Mehdiyevin rəhbərliyi ilə elmi fəaliyyətə başlamışdır.

Artıq 1975-ci ildə o, "Tsiklopentanon və onun homoloqlarının C5-C8 alfa-olefinlərə birləşmə reaksiyasının tədqiqi və heptilsiklopentanonun alınma prosesinin işlənilib hazırlanması mövzusunda namidəzlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

Elmi tədqiqatlarını böyük səylə davam etdirən gənc alim 1992-cil ildə "Beş və altıüzlü alitsiklik karbohidrogenlərin oksid və seolit katalizatorlarının iştirakı ilə tsikloolefinlərə oksidləşdirici dehidrogenləşdirilməsi" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiəyə təqdim etmişdir.

Hafiz Əlimərdanlının əldə etdiyi elmi və praktiki əhəmiyyətli nəticələrdən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, onun elmi fəaliyyətinin əsas istiqamətini neft və üzvi kimyanın mühüm sahələrindən olan alitsiklik birləşmələrin müxtəlif çevrilmələrinin tədqiqi təşkil edir. Onlardan bir neçəsini sadalamaq yerinə düşər:

-beş- və altıüzlü alitsiklik karbohidrogenlərin müvafiq tsikloolefinlərə qismən dehidrogenləşməsi reaksiyasının tədqiqi, bu prosesləri həyata keçirmək üçün yüksək selektivliyə malik katalitik sistemlərin hazırlanmasına tələb olunan ümumi prinsiplərin təklifi, onların kinetik, riyazi modelləşdirilməsi və optimalaşdırılması, prosesin tətbiqi üçün tövsiyələrin verilməsi;

-tsikloheksanın yaxın homoloqu metilsikloheksanın əvvəllər məlum olmayan çevrilmələri- quruluş və tərkibə fərqli di- və tri metilənlərə dehidrodisproporsialaşması və C1-

C2 biratomlu spirtlərlə bir mərhələdə dehidroalkilləşməsi reaksiyalarının əsas qanunauyğunluqları öyrənilmiş, naften karbohidrogenlərinin polialkilbenzollara (ksilol, etiltoluol, dietilbenzol) və s.) bir mərhələdə həm dehidrogenləşməsinə, həm də alkilləşməsinə və ya metil qruplarının paylanmasına imkan verən yeni istiqamət inkişaf etdirilmişdir. Bu istiqamət elmi ədəbiyyatda dehidroalkilləşmə reaksiyaları adı ilə qəbul edilmişdir;

-neft məhsullarının pirolizindən alınan butadien-1,3-ün 4-vinilsikloheksenə kondensləşməsi və sonuncunun dehidrogenləşməsi reaksiyası tədqiq edilmiş, etilbenzol və stiroulun yeni alternativ alınma üsulları təklif edilmişdir;

-mono və polisiklik doymamış karbohidrogenlərin maye fazada homogen və heterogen katalizatorların iştirakı ilə induktiv oksidləşdirilmə reaksiyaları tədqiq edilmiş, onların

müvafiq oksiranlara, ketonlara, ikiatomlu spirtlərə, efirlərə çevrilməsi reaksiyalarının əsas qanunauyğunluqları öyrənilmiş, bu istiqamətdə bir sıra qiymətli üzvi maddələrin yeni alınma üsulları işlənib hazırlanmışdır;

-beş- və altıüzvlü alitsiklik ketonların alkil-, tsikloalkil-, bitsikloalkil-, alkoksialkiltörəmələrinin sərbəst radikal mexanizmi ilə müxtəlif inisiatorlar iştirakında stasionar və axınli sistemlərdə alınma qanunauyğunluqları müəyyən edilmiş, təbii və ətirli maddələrin bir sıra yeni sintetik analoqlarının alınma üsulları və prosesləri işlənib hazırlanmış, sənaye

miqyasında tətbiq edilmişdir.

-alkiləvəzli alitsiklik ketonların laktonlara katalitik oksidləşdirilməsi qanunauyğunluqları öyrənilmiş, laktonların Bayer-Villiger reaksiyasına uyğun yeni və sadə alınma üsulları işlənib hazırlanmış və sənayeye tətbiq edilmişdir;

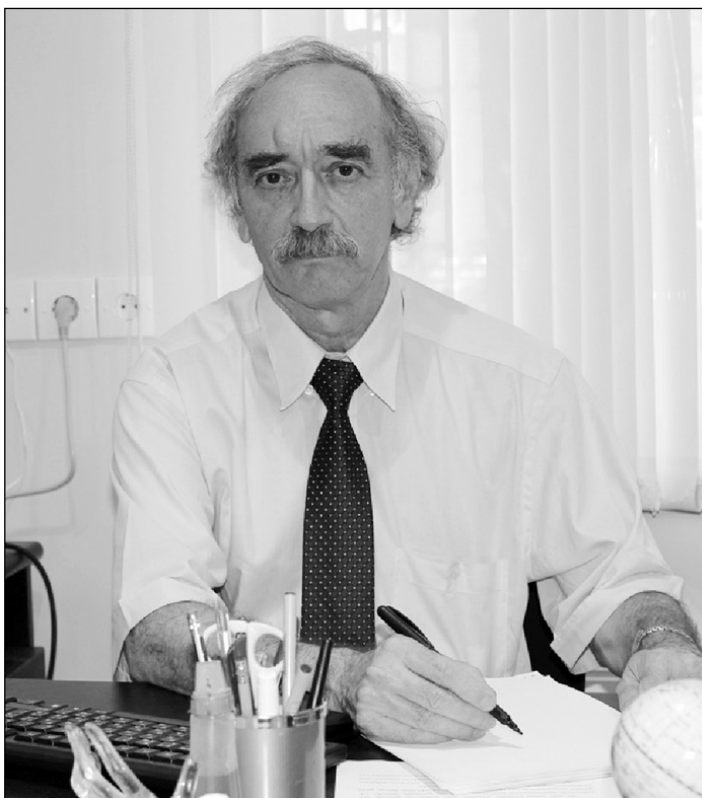
-norboren və norbornen fraqmentli doymamış karbohidrogenlərin bir mərhələdə norkamfora, norbornandiollara və onların alkiltörəmələrinə katalitik oksidləşdirilməsi,

tsiklopentadien və tsikloheksadien əsasında sintez edilmiş bi- və tritsiklik epoksid və diolların aminspirtlərə çevrilməsi reaksiyaları ilk dəfə olaraq geniş tədqiq edilmiş və onların orijinal alınma üsulları işlənib hazırlanmışdır;

-tsiklopentanon və tsikloheksanonun müxtəlif alkiltörəmələrinin alifatik ikiatomlu spirtlərlə katalitik kondensləşməsi üçün heteropolibirləşmələr əsasında effektiv katalitik sistemlər hazırlanmış, onların iştirakı ilə bir sıra yeni spiroasetallar sintez

olunmuş, tərəvətləndirici maddələr kimi tətbiqi tövsiyə edilmişdir.

H.M.Əlimərdanov elmi fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri alitsiklik doymamış karbohidrogenlərin və onların müxtəlif oksigenli, polifunksional törəmələrinin sintezi, alınma üsullarının və proseslərinin elmi əsaslarının işlənib hazırlanması, müxtəlif alitsiklik ketonlar, qlikollar, efirlər əsasında yeni ətirli və tərəvətləndirici maddələrin alınması və geniş tətbiqindən ibarətdir. Bu haqda alimin professor E.T.Süleymanova ilə birlikdə yazdığı "Təbii və sintetik ətirli üzvi birləşmələr" mo-

noqrafiyasında (Bakı, Elm, 2017) geniş məlumat verilmişdir.

Sintez edilmiş ketonlar əsasında müxtəlif ətir və tərəvətləndirici kompozisiyalar hazırlanmış və onlardan 1980-2000-ci illər ərzində Sovetlər İttifaqının və MDB dövlətlərinin ətriyat istehsalı müəssisələrində istifadə edilmişdir.

1986-1991-ci illər ərzində təcrübi-sənaye miqyasında istehsalı təşkil olunmuş laktonlar Sankt-Peterburq Yağ-piy kombinatında kərə yağının tərəvətləndiricisi kimi tətbiq edilmişdir.

Tsiklopentanon və tsikloheksanonun törəmələri əsasında sintez olunmuş müxtəlif spiroasetallar yuyucu vasitələrin tərkibində tərəvətləndirici maddələr kimi sınaqdan keçirilmiş və tətbiqi tövsiyə edilmişdir.

Ditsiklopentadien və onun metiltörəməsinin oksidləşdirici oliqomerləşmə məhsulu effektiv örtük materialı kimi sınaqdan keçirilmiş və tətbiqi tövsiyə edilmişdir.

Son illərdə professor H.M.Əlimərdanovun rəhbərliyi ilə mono- və politsiklik doymamış, habelə aromatik karbohidrogenlərin elektrofil reagentlərin induksiyləşdirici sistemlərin iştirakı ilə halogen, oksigen və azotsaxlayan birləşmələrlə birmərhələli selektiv funksionallaşdırılması istiqamətində silsilə tədqiqatlar aparılmış, bu istiqamət elmi ədəbiyyatda ilk dəfə olaraq induktiv funksionallaşdırma adı ilə qəbul edilmişdir.

Hal-hazırda alimin rəhbərlik etdiyi laboratoriyada tədqiqat işləri mikrostrukturlu materiallar əsasında yeni tip polifunksional katalizatorların hazırlanması və onların iştirakı ilə doymamış tsiklik karbohidrogenlərin ikiatomlu spirtlərə birmərhələli dihidroksilləşməsi və ikiəsaslı karbon turşularına oksidləşdirilməsi istiqamətində geniş tədqiqatlar aparılır.

Beləliklə, geniş dünyabaxışlı və yüksək ixtisaslı mütəxəssis olan H.M. Əlimərdanov neft-kimya sintezi, xüsusən, alitsiklik birləşmələr kimyası sahəsində özünəməxsus istiqamət yarada bilmişdir. Hazırda da bu istiqamət

də o, fəal yaradıcılıq işi ilə məşğuldur. Bu fəaliyyətinin nəticələri 335 elmi əsərdə, o cümlədən, 31 müəlliflik şəhadətnaməsi və patentdə, 4 dərs vəsaiti və monoqrafiyada öz əksini tapmışdır. Sənayedə tətbiq olunmuş ixtiralarına görə "SSRİ ixtiraçısı" döş nişanı ilə təltif olunmuşdur. Əsərlərinin bir qismi Rusiya, Almaniya, Çexiya, Fransa, Böyük Britaniya, Bolqarıstan, Ukrayna, Gürcüstan, MDB-nin müxtəlif ölkələrində elmi jurnal və məcmuələrində çap olunmuşdur.

Həssas qəlbə malik alim, həm də ədəbiyyat vuruğunu, şeir həvəskarıdır. O, ilk şeirlərini hələ gənc yaşlarından yazmağa başlamış, lakin onları yalnız son illərdə H.Əlimərdanlı soyadı ilə nəşr etdirmişdir. Elmi fəaliyyəti kimi onun bədii yaradıcılığı da rəngarəngdir. Hafiz müəllimin çap etdirdiyi bəzi şeir nümunələri ilə tanış olduqdan, onun poeziyasında sözlərin deyim tərz, lirik duyumu, axıcılığı sanki yeni forma alır, yeniləşir, oxucunu yormur. Məsələn, onun vətənpərvərlik ruhunda yazdığı "Azərbaycamım mənim" şeirində qəlbindəki hərarəti hiss olunur:

*Hər cümləmin başındasan, Azərbaycan,
Tarixlərin yaşındasan, Azərbaycan.
Zaman gəldi, azad nəfəs alırsan sən,
Heç çalışıb əlləşməsin qarı düşmən.
Sən tarixə yeni nəfəs salacaqsan,
Mərd oğullar diyarısan, Azərbaycan.*

Məlumdur ki, Azərbaycan haqqında bir çox tanınmış şairlərimiz şeirlər yazmış, bəstəkarlar mahnılar bəstələmişdir. Dahi Səməd Vurğundan sonra adama elə gəlirdi ki, Azərbaycan haqqında şeir yazmağa daha heç kəs cürət etməz. Amma Məmməd Araz öz yaradıcılığında bu mövzuya toxundu və çox da bəyənilmədi. İndi də Hafiz Əlimərdanlı bu mövzuya müraciət edir. Deməli, poeziya kəhkəşanı sonsuz, yeniyeni rənglər alan bir çələngdir. Bəxtiyar Vahabzadə demişkən:

"Axı dünya fırlanır."

Hafiz müəllimin şeirlərində onun həssas qəlbi, vətənpərvərliyi, vətən sevgisi, doğma yurda bağlılığı, Qarabağ dərdi, torpaq həsrəti, məhəbbət təranələri könül oxşayır.

*Qarabağım bu gün darda,
Pənah xanın qəbri qorda,
Üzeyrin ruhu orda,
"Cəngi" çalıb, üsyan deyər,
Bu torpağa zəfər gələr,
Düşmənlərdən qalmaz əsər.*

"Səsləyir döyüşə bizi şəhidlər" şeirində şair sanki bir ordunu, xalqı ayağa qaldırır, vətən uğrunda, torpaq uğrunda vuruşub ölməyi hər şeydən üstün tutur, şəhidliyin ən uca zirvə olduğunu yazır.

*Şəhidin tək adı qoymaz düşməni,
Müqəddəs torpaqda salsın məskəni.
Şərəfdir şəhidlik, qalxsan zirvəni,
İrəli, irəli, haydı igidlər!
Səsləyir döyüşə bizi şəhidlər.*

Müasir dövrümüzdə informasiya bolluğunun, internetin tüğyan etdiyi bir zamanda yeni söz demək, novatorluq hər şairin kəməri deyil. Bu mənada Hafiz müəllim adına neçə-neçə şeir yazılmış, mahnı bəstələnmiş Bakımız haqqında necə də gözəl yazmışdır. Bakının azadlığın bir rəmzi olduğunu bir daha qələmə almış, bizi öz sevincinə qovuşdurmuşdur.

*Azad Bakı, sən dünyanın gözündəsən,
Uzaq-uzaq millətlərin sözündəsən,
Vərəqlənən tarixlərin özündəsən,
Heç demirəm, qədimmişən, cavanmışan,
Gələn gedib, əzəmətlə sən qalmışan.*

*Əzəmətin gündən-günə indi artır,
"Qara şəhər" xəyallara çöküb qalır,
Millət daha Ağ şəhərə yollar salır,
Qonaq-qara gəlib görsün cəlalını,
Dalğalanan ay-paralı bayrağını.*

Hafiz Əlimərdanlının doğma yerlər haqqında sevə-sevə yazdığı şeirlər öz səmimiyyəti ilə diqqəti cəlb edir:

*Lahıcın yolları bir əfsanədir,
Sanki nağıllardan son nişanədir.
Keçdiyi dağ-dərə şənə-şənədir,
İnsan bu dünyada gör nə yaradır.*

*Yolların bir yanı sıldırım dağlar,
Bu dağla o dağı körpülər bağlar.
Girdiman dərədə hirs ilə çağlar,
Göz görsə həyəcan bizi aldatmır.*

*Bənzərsiz dağların sərt bir mənərə,
Niyədağ, Qarabel durub üz-üzə.
Gümüşqala zinyət gecə-gündüzə,
Bu dəhşət görünüş məntiqə yatmır.*

Hər bir şairin yaradıcılığında olduğu kimi Hafiz müəllimin məhəbbət, gözəllik, səadətə dair yazdığı şeirləri xüsusi qeyd etmək yerinə düşər. "Vəfalı qaldıq" şeirində şair məhəbbətlə yazır:

*Sənə yar dediyim o gündən bəri,
Keçib neçə bahar, neçə də payız,
Görüş yerindəki körpə ağaclar,
Qol-budaq atsa da qalıblar yalqız.*

Yaxud başqa şeirində eşqinə, əhdinə vəfalı qalmağı hər şeydən üstün tutur:

*İllər keçsə darıxma gəl,
Sevgimizə dəyməz xələl.
Demişəm mən sözü əvvəl,
Girsə qəlbə qəmlə kədər,
Ömrün yolu bitən qədər,
Ürəyimdə yalnız sənsən.
İnciməsən, bir də ki, mən.*

Bütün bunlarla yanaşı Hafiz Əlimərdanlı öz oxucularına şeirin başqa formalarında qələm işlətməkdə borclu qalmamışdır. Onun "Azərbaycanım mənim" adlandırdığı kitabında qəzəl,

məsnəvi, müxəmməs, təmsil janırında yazdığı əsərləri xüsusi qeyd etmək yerinə düşər.

Şairin yeni forma, yeni üslubda novatorcasına qələmə aldığı qəzəlləri barədə bir neçə söz demək istərdik.

Azərbaycan ədəbiyyatının klassikləri dahi Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Fizuli, Seyid Əzim Şirvani zirvəsi ilə fəxr ediləsi korifeylərimiz hamısı qəzəl janrında yüksək mənə kəsb edən, tarixlərdən soraq verən, bu gün də xalqımızın dilinin əzbəri olan əsərlər yaratmışlar. Şübhəsiz ki, Fizuli yaradıcılığından bəhrələnən Molla Pənah Vaqifin poeziyası dilimizin saflığı, təmizliyi yolunda bir dönüş nöqtəsi oldu. Vaqifdən sonra yazıb yaradan şairlərimiz heca vəznində elə gözəl əsərlər, şeir nümunələri yaratdılar ki, bu şairlərə Vaqif məktəbinin davamçıları deməmək mümkün olmadı. Ancaq qəzəl janrında Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir, XX əsr sovet ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri, başda Əliağa Vahid olmaqla Azərbaycan dilində əruz vəzninin bütün bəhrlərində qəzəllər yazdılar və onların gözəl nümunələrini yaratdılar. Bu istiqamətdə xalq şairləri Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Bəxtiyar Vahabzadənin yazdığı gözəl nümunələri göstərmək olar. Əliağa Vahidin qəzəlləri bu gün də el xanəndələrinin və qəzəlsevənlərin sevə-sevə oxuduğu, yaddaşlarda qalan əvəzsiz əsərlərdir.

Yaşadığımız XXI əsrdə yazıb-yaradan şairlərin yaradıcılığında əruz vəznində yazılan qəzəllərə praktiki olaraq təsadüf edilmir. Hafiz müəllim öz yaradıcılığında əruza yenidən müraciət edərək, fars və ərəb sözlərindən azad, təmiz Azərbaycan dilində, tamamilə yeni üslubda, yeni nəfəsdə qəzəllər yazmışdır. Onun:

Hafiz sevər düz ilqarı

Yalanı mən neyləyəyəm?

Soxulma gəl ürəyimə

Talanı mən neyləyəyəm?

Yalnız qəlbin mənə qalsın,

Cahanı mən neyləyəyəm? - beytləri Nəsimi-

dən xəbər vermirmiyə?

Yaxud onun "Bəlli axı" qəzəlindən oxuyuruq:

Adətinmi zülm eləmək bu aləmdə,

Tutar cəni ahım, naləm, bəlli axı.

Əgər dildən çıxan sözlər zəhər olsa,

Badə dolu şərab billəm, bəlli axı. - misraları sanki bizə yeni eşitdiyimiz bir qəzəldə Dədə

Qorqud nəfəsini, nəsihətini xatırlatmırmı?

Hafiz Əlimərdanlı yaradıcılığında eşq, məhəbbət mövzusunda yazılmış qəzəllərlə yanaşı, vətən, torpaq, ana dili haqqında deyilmiş, vətənə məhəbbət kimi ülvə hissələri tərənnüm edən qəzəllərə də təsadüf edilir:

Gələn bir kəlmədir qəlbədən, sevda ilə dolu candan,
Haqq yolunda çarpışan, vətənimdir Azərbaycan.

Əzəl gündən duz-çörəyi o vermişdir əcdadıma,
Məlhəm olmuşdur könlümə, ürəyimə odur dərman.

Odur məskən gələcəkdə övladımın övladına,
Həm həyatda mənə arxa, yaşadığım geniş məkan.

Sevsəm əgər bu dünyada pak eşqimlə pəricahan,
Odur mənə ən sevimli, ürəyimə yatan canan.

Lazımdırsa, çağır indi, oğullarım haydı gəlin,
Dayanaram ön cərgədə, bir dəfəlik versən fərman.

Başqa cürə heç olarmı, qəbul etməz bunu insan,
O insanda namus varsa, bir də əgər azca vicdan.

Hafiz, darıxma ki, tanrı, əzəl gündən rəva bilib,
Arxayın ol, vətən durar, dəyişsə də əgər cahan.

Davam etsə tarix özü, bu dünyada qalar düzü
Yadigar tək babalardan, Azərbaycan, Azərbaycan.

Bu günlər Hafiz Əlimərdanlının 70 yaşı tamam olmuşdur. Bu yaşda da həm elm, həm də poeziya aləmində gənclik çılğınlığı ilə çalışmaqda davam edir. Bu istiqamətlərdə ona yeni uğurlar diləyirik.